

SPRAVODAJ
MĚSTSKÉHO MÚZEA

RAJEC

2/1995

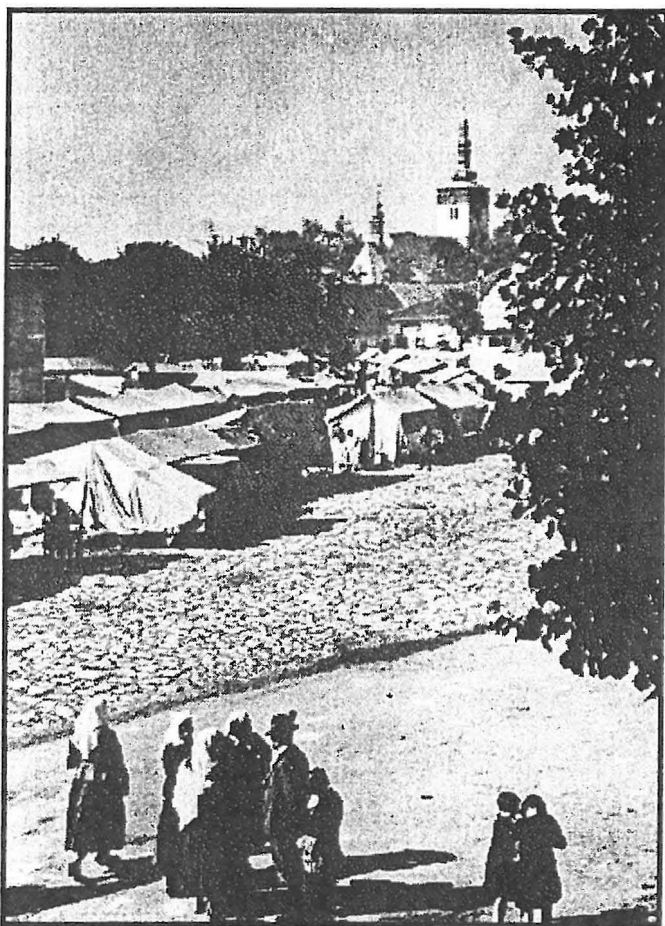

JARMOKY V RAJCI

Už 12 rokov je druhá augustová sobota v Rajci športovým sviatkom, už 6 rokov je i sviatkom spoločenským. V tento deň sa tradične koná *Rajecký maratón a jarmok*. *Rajecké námestie oživa ruchom športovým i jarmočným*. *Stáva sa miestom zábavy i odpočinku nielen obyvateľov mesta, ale aj širokého okolia.*

Sprievodnými akciami pre športovcov, ich fanúšikov i jarmočníkov sú rôzne kultúrne akcie. Jednou z nich bola v roku 1995 i výstava fotografií v Malej galérii Mestského múzea pod názvom *Jarmoky v Rajci*. Pozostávala z materiálov, ktoré sa zachovali v archíve MsÚ. Páni Emil a Karol Stráňaiouci vážiac si jarmočnú tradíciu mesta, zozbierali dostupné fotografie z výkladných a dobytčích jarmokov, zväčša z 20 - 30 rokov tohto storočia. Z fotografií dali urobiť kópie rovnakého formátu v čierno-bielom prevedení. Tak vznikla sada fotografií slušnej technickej a umeleckej úrovne, výber z ktorých si mohli návštevníci mesta v priebehu augusta a septembra pozrieť. Výstava bola oživená zbierkovými predmetmi múzea, ktoré bývali predmetom predaja na jarmokoch - drevený či hlinený riad, poľnohospodárske nástroje, textilné výrobky, nechýbali časti ľudového odevu či krojov z okolitých obcí.

Pre starších návštevníkov bola výstava oživením spomienok na staré tradície, pre mladších konfrontáciou s dnešnými jarmokmi.

Kedy získal Rajec jarmočné práva nie je presne známe. S určitosťou sa dá tvrdiť, že to bolo minimálne začiatkom 17.storočia. V r.1604 vydal kráľ Rudolf II. na základe žiadosti grófa Juraja Thurzu listinu, ktorou rozširuje trhové dni (konali sa na Žofiu, Jána Krstiteľa a Uršuľu) o ďalšie dni a to na Mateja, Juraja a Mikuláša. Z textu tejto prvej známej listiny je teda zjavné, že v Rajci sa konali 3 dni v roku trhy už pred rokom 1604.

Ďalšou významnou výsadou, ktorú získali Rajčania bolo oslobodenie od platenia mýta a miestneho poplatku v celej krajine, ktorú mestu udelil v r.1609 kráľ Matej II.

Výsadnou listinou Karola VI. z r.1719 sa okrem potvrdenia dovtedajších trhov povolilo konanie týždenných trhov a dobytčích trhov v období od Vianoc do Veľkej noci.

Keďže mýtnici vo vtedajšom Uhorsku nechceli uznať Rajčanom výsadu oslobodenia od platenia mýta, obrátili sa rajeckí mešťania s prosbou o pomoc priamo u kráľovnej Márie Terézie. Táto v r.1749 potvrdila platnosť výsad udelených Matejom II. a oslobodila Rajčanov od platenia mýta a miestneho poplatku v celom Uhorsku. Originál tejto listiny je jedným z najcennejších exponátov Mestského múzea.

Poslednou známou listinou týkajúcou sa usporadúvania trhov je listina Františka I. z r.1830, kedy sa trhy konané v sobotu prekladali na utorok s výnimkou zasvätených sviatkov.

Jarmoky sa v Rajci konali až do 40-tych rokov tohto storočia. Ako vyplýva z listiny vydanéj Obecnou radou, v roku 1932 sa konalo sedem dobytčích a výkladných jarmokov (viď. obrázok).

Obec: **RAJEC.**

Okres: **ŽILINA.**

SOZNAM

dobytčích a výkladných jarmokov
v obci Rajec v roku 1932.

Hod. čís.	NÁZOV JARMOKU	JARMOK	
		dobytčí	výkladný
1.	Matejský	25. februára	29. februára
2.	Júrsky	21. apríla	25. apríla
3.	Žofijaký	12. mája	17. mája
4.	Ladislavský	30. júna	4. júla
5.	Sť. Jánovský	1. septembra	5. septembra
6.	Uršulský	20. októbra	24. októbra
7.	Mikulášsky	7. decembra	12. decembra

Trhy každý utorok a sobotu.

Vo veľkom počte každý utorok dobytčí trh.

Obecná rada.

RAJECKÉ MÚZEUM PO TROCH ROKOCH

Ružena RYBÁRIKOVÁ

Zdá sa mi to takmer neuveriteľné, no naše múzeum má za sebou už tri roky existencie. Z hľadiska takej inštitúcie, ako je múzeum je to veľmi krátka doba. No nedá mi, aby som sa na stránkach nášho Spravodaja nepokúsila o krátku bilanciu.

Možno bude trochu skreslená mojím subjektívnym pohľadom ako pracovníčky múzea, možno sa bežnému návštevníkovi javí prezentácia tohto kultúrneho stánku trochu inak, no verím, že čitateľ získa ucelenejší obraz o jeho fungovaní za trojročné obdobie existencie.

Len pre oživenie pamäti uvediem, že Mestské múzeum vzniklo v r.1992 ako zariadenie mesta, organizačne ja súčasťou Mestského kultúrneho strediska v meste. Má regionálny charakter, do jeho pôsobnosti spadá širšie okolie Rajca (od obce Stránske po Čičmany). Buduje prírodovedný a národopisný zbierkový fond, má 2 stále expozície. Prírodovedná expozícia zhromažďuje a prezentuje zaujímavosti živej i neživej prírody Rajeckej doliny a priľahlých pohorí. Národopisná expozícia je zameraná na remeselnú tradíciu mesta. V prízemí budovy je Malá galéria, kde sú usporadúvané výstavy rôzneho zamerania. Múzeum má stále len 1,5 pracovníka, preto je odkázané na pomoc ostatných pracovníkov kultúrneho strediska a najmä členov Rajeckej muzeálnej spoločnosti.

Prvoradou úlohou múzea bolo vybudovať obe stále expozície z vlastných zbierkových predmetov a "zasadiť" ich do dôstojných priestorov. Mne ako pracovníčke múzea neprínaľeží hodnotiť ich úroveň, no súdiac podľa názorov odbornej i laickej verejnosti, sú prínosom tým skôr, že Rajecká kotlina v ucelenej podobe bola vlastne na múzejníckej mape bielym miestom.

Aby bolo múzeum pútavejšie a nepovažovalo sa len za "archív starých, hoci cenných vecí", využívame jeho priestory na krátkodobé výstavy, tematické hodiny pre školy, spolupracujeme pri organizovaní prírodovedných či národopisných súťaží.

Od začiatku činnosti múzea sme si uvedomovali, že nestačí dostať túto kultúrnu inštitúciu do povedomia našich obyvateľov, prípadne najbližšieho okolia. Vedeli sme, že sa musíme dostať do povedomia širokej verejnosti, či už odbornej alebo laickej. Preto sme začali vydávať vlastný časopis Spravodaj mestského múzea, požiadali sme o pomoc rôzne inštitúcie, počnúc Muzeologickým informačným centrom, Fondom Pro Slovakia, múzeami na Slovensku až po ochranárov a pamiatkárov. A určite budem hovoriť zo srdca všetkým, ktorí pracujú v malých alebo začínajúcich zariadeniach, že snaha pomôcť a poradiť zo strany starších a skúsenejších kolegov má cenu zlata. Je morálnou podporou, vzpruhou, hnacou silou prekonávať najmä finančné prekážky. Na tomto mieste musím vyzdvihnúť najmä spoluprácu so Stredoslovenským múzeom pod vedením Mgr. Milana Šoku, osobitne s pracovníkmi jeho prírodovedného oddelenia. Najmä v poslednom roku sa sľubne rozvíja spolupráca s Považským múzeom v Žiline, menovite s PhDr. Jozefom Moravčíkom a RNDr. Soňou Bellanovou a Múzeom Andreja Kmeťa v Martine prostredníctvom RNDr. Straku z prírodovedného oddelenia.

Neviem, z koho iniciatívy došlo k realizácii myšlienky, aby sa stretávali prírodniari z celej republiky, ale patrí mu moje poďa-

kovanie. Výmena skúseností, pomoc, no najmä ponuka rôznych putovných výstav je nesporne prínosom pre všetkých. A opäť neoceniteľnou službou pre nás, čo nemáme ešte dostatočne bohatý zbierkový fond a možnosť pripraviť kvalitné krátkodobé expozície vo vlastných zariadeniach. Na základe takýchto stretnutí sme len v r.1995 do Rajca získali 3 putovné výstavy, ktoré sa stretli s veľkým záujmom, najmä zo strany škôl Rajca i širšieho okolia.

K prezentácii Múzea prispela nesporne i účasť na Salóne múzeí v Bratislave, kde sme sa prezentovali rezbárskou tradíciou v meste. Vydali sme propagačný materiál o múzeu i meste, Spravodaj 2/94 bol monotematicky zameraný na rezbárstvo, sadu historických pohľadníc.

O činnosti múzea za tri roky dáva určitý obraz i niekoľko čísiel zo štatistiky:

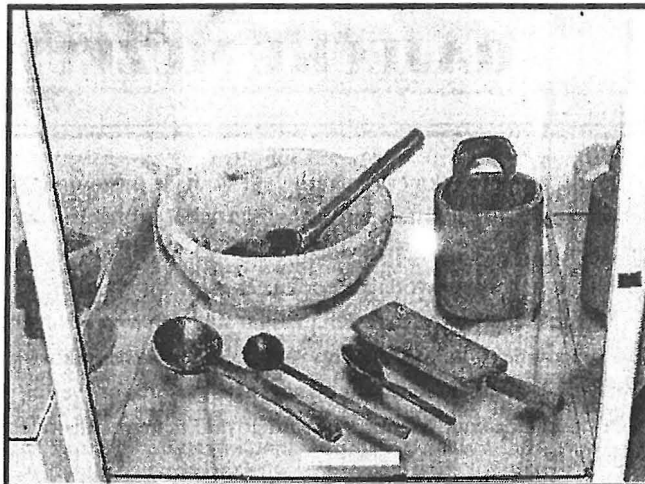
oblasť činnosti	1993		1994		1995 (neuzavretý rok)	
investície mesta (Sk)	625 000		-		cca 20 000	
neinvestičné náklady (Sk)	142 000		216 000		cca 200 000	
príspevky iných organizácií (Sk)	-		20 000 (PRO SLOVAKIA) 81 500 (fond pre ochranu pamiatok)		-	
sponzori (Sk)	30 000		11 000		11 100	
zbierkové predmety prírod/národ	prír.	nár.	prír.	nár.	prír.	nár.
	195	879	232	1160	260	1350
výstavná činnosť	6		5		7	
spravodaj	2		2		2	
propagačný materiál	-		4		-	
pudujatia náučného charakteru	4		8		7	
propagácia v tlači, rozhlase televízií	-		Expotur - 1x STV - 1x TV Sever- 2x		Expotur - 1x Cieľ - 1x	

činnosť múzea pravidelne propagujeme prostredníctvom Rajčana a rádia Frontinus

Hovorí sa, že december je mesiacom oddychu a bilancovania. Za svoje si túto myšlienku zobrali i členovia muzeálnej spoločnosti a pravidelne v decembri bilancujú. V minulom i v tomto roku priamo na Luciu, ktorá nás zakaždým navštívila v bielom rúchu a husacím krídlom, či s medovým krížikom na čelo. Po uctení si tradícií našich dedov hodnotíme, čo bolo dobré, vydarené, čo sa nám nepodarilo, čo nás čaká. Tak to bolo i v tomto roku.

A že nás čaká ďalšia nutná rekonštrukcia budovy, zriadenie remeselnej dielne, že potrebujeme zintenzívniť činnosť na poli konzervácie zbierok, najmä drevených, oživiť zber, pokračovať v "zviditeľnení sa" prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie, aj keď len regionálnej, že nám chýbajú finančné prostriedky, ľudia, atď., atď...? Nevadí. Stále máme chuť, nápady, snahu.

Verme, že sa nám v ďalších rokoch bude dariť aspoň tak, ako v tých uplynulých.

Pohľad do expozície múzea

MESTO RAJEC V OBDOBÍ FEUDALIZMU

Ružena RYBÁRIKOVÁ

Rajec bol v 14. storočí osadou. No z roku 1397 sa zachovala listina, kde sa už Rajec spomína ako mestečko - "opidum RAJCZE". V mestskom múzeu máme jej fotokópiu. Od 14. storočia až do 1.9.1846 patrila Rajec Lietavskému panstvu. Povinnosti voči panstvu boli určené urbármi z roku 1539 a 1626. Majetkovú držbu mal v 17. storočí v Rajci i rád jezuitov zo Žiliny. Mestečko bolo hospodárskym centrom Rajeckej doliny.

Obchodný život mesta podmieňovalo i právo usporadúvať jarmoky dané Rudolfom II. v roku 1604. Mestečko dostalo mytnú imunitu od Mateja II. v roku 1609. Ďalšie výsadné listiny týkajúce sa trhov vydal v roku 1719 kráľ Karol VI., v roku 1749 jeho dcéra Mária Terézia a v roku 1830 František I.

Význam Rajca ako centra širokého okolia trval až do polovice 19. storočia, kedy mal najväčší počet obyvateľov v celom okrese. Úpadok remeselnej výroby v polovici 19. storočia spôsobený zaostávaním priemyselnej výroby v cechoch, zapríčinil i stagnáciu mestečka. Na základe zákona 18/1871 a nariadenia Trenčianskej stolice z 12.10.1871 navrhlo mestské zastupiteľstvo v Rajci zmenu mestského zriadenia a premenovanie Rajca na veľkú obec. Vytvorenie veľkej obce sa potom uskutočnilo 20.3.1872.

Počas trvania feudalizmu malo mestečko vlastné správne orgány. Na čele mestskej rady bol richtár, spomínaný pod názvom foyt, advocatus a iudex. Prvá zmienka o richtárovi a rade je z roku 1476. Právo voľby richtára so súhlasom Lietavského panstva uvádza urbár z roku 1626. Panstvo schvaľovalo výber troch kandidátov na tento úrad. Richtár vykonával počas celého stredoveku funkciu sudcu a do roku 1755 i funkciu mestského pokladníka. Predsedal mestskej rade a zastupoval mestečko. Mestskú radu tvorilo 12 radných. Členovia boli volení z kandidátov navrhovaných jednotlivými majetkovými podielníkmi Lietavského panstva. Rada sa uznášala na mestských štatútoch, riešila záležitosti mesta a zároveň mala súdnu právomoc okrem ťažkých zločinov (zbojstvo, zabitie, podpaľačstvo). Členmi

mestskej rady boli richtár, notár, pokladník, mestský inšpektor a ďalší. Zastupiteľský orgán mesta tvorilo valné zhromaždenie (veľká obec). Postavenie Rajca bolo upravené v roku 1836.

Revolučný rok 1848 priniesol zásah do organizačnej štruktúry miest. Zák.čl.č.23/1848 upravil postavenie miest a mestečiek. Mestá sa delili na tri skupiny podľa počtu obyvateľov, pričom medzi malé do 12 000 obyvateľov patrila i Rajec. Mestskú samosprávu reprezentovalo mestské zastupiteľstvo a mestská rada. Mestá sa stali samostatnými nezávislými vrchnosťami. I keď zákon bol v nasledujúcom období zrušený, stáva sa základom pre postavenie miest do roku 1867.

Po porážke revolúcie v čase provizória od roku 1850 mestá podliehali priamo župám, menšie mestá, teda i Rajec, slúžnemu. Postavenie mesta sa zhoršilo i v čase zavedenia tzv. definitívnej úpravy politickej správy v Uhorsku od roku 1853 do 1860, kedy sa právomoc samosprávnych orgánov obmedzila. 31.1.1861 bol slávnostne zvolený v Rajci nový mestský úrad, na čele ktorého stál mešťanosta. Členmi boli richtár, notár, mestský advokát, pokladník, inšpektor a štyria radní, ktorí zároveň zastávali funkciu výberčích daní, sirotský tútor, archivár, mestský inžinier, felčiar a päť radných. V zastupiteľskom zbore - v obecnom výbore bolo 41 členov, ktorí po zvolení do funkcie v roku 1861 pôsobili až do roku 1867. V roku 1867 vo voľbách mestského zastupiteľstva bolo zvolených 48 členov. V roku 1867 až 1871 sa riadili samosprávne orgány pre nedostatok zákonných úprav marcovými zákonmi z roku 1848.

Súdnu právomoc vykonávala počas celého obdobia feudalizmu v Rajci mestská rada na čele s richtárom. Riešila trestné i občiansko - právne spory. Hrdelné zločiny riešilo Lietavské panstvo, ktoré bolo zároveň i odvolacím miestom. V roku 1846 Lietavské panstvo potvrdilo právo prvostupňového súdu v Rajci. Hrdelné zločiny a spory s okolitými dedinami až do roku 1848 riešilo naďalej panstvo. Občianske spory riešil

mestský súd až do roku 1854 a právo prvostupňového súdu získalo mesto opäť od roku 1861. Zásadu oddelenia súdnictva od mestskej správy vyhlásil zákon č. 4/1869. Skutočnú odľuku uzákonil zákon č. 31 a 32/1871. Boli zriadené okresné súdy a súdne stolice ako prvostupňové súdne orgány. V roku 1871 Rajec definitívne stráca súdne právo, obec rieši len menšie, tzv. bagatelné spory.

V zmysle zákona č. 23/1848 mali mestá so zriadenou mestskou radou vytvárať odborné komisie. Takto sa vytvorila i v Rajci sirotská komisia, pričom sirotský tútor bol členom mestskej rady. Činnosť komisie trvala až po vytvorení veľkej obce v roku 1872. Sirotskú samosprávu však obec nestratila ani v ďalšom období v zmysle zákona č. 28/1871.

Fond Mestečko Rajec vznikol z činnosti mestskej správy v Rajci. Starostlivosť o písomnosti bola počas feudalizmu v rukách richtára. V roku 1713 pri nástupe do funkcie richtár

spolu s členmi rady a notárom prebral písomnosti mesta, pričom sa spísal zoznam odovzdávaných písomností. V 18. storočí vykonával funkciu archívára člen mestskej rady a v 19. storočí túto funkciu vykonával notár. V r. 1861 vykonával platenú funkciu archívára opätovne člen mestskej rady a v r. 1867 bol archívár vedený ako mestský úradník bez iných funkcií. Mestský archív bol umiestnený priamo v budove mestského, neskôr obecného notárskeho úradu na námestí v Rajci (v dnešnej budove Radnice).

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. Štátny okresný archív Žilina
2. Kronika mesta Rajec, I. diel

RNDr. Ružena Rybáriková (1954) vyštudovala Prírodovedeckú fakultu UK v Bratislave, pracuje ako vedúca Mestského múzea v Rajci.

ZAÚJÍMAVÁ STAVBA V RAJCI

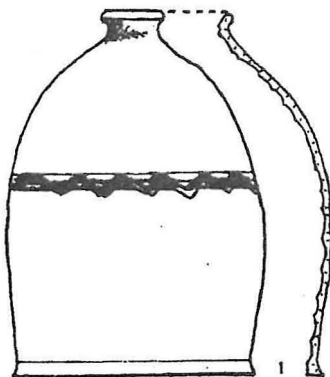
Jozef MORAVČÍK

Pri úprave terénu južne od budovy starej fary v meste Rajec objavili sa múry zaujímavej stavby. Po konzultáciách na Mestskom úrade so zástupcami mesta, sme sa dohodli s p.primátorom ing. Jánom Rybárikom, že celý objekt odkryjeme, aby sme zistili jeho tvar. Stavba má neobvyklý sedemuholníkový pôdorys o rozmeroch 5,6 x 5 m a šírku muriva asi 50 cm. Obvodové múry sa zachovali do výšky 44 - 82 cm od povrchu vnútornej dlažby.

Vnútro aj vonkajší priestor stavby vyplňal odpadový materiál z mladšieho obdobia - 19.-20.stor. Podľa informácií miestnych obyvateľov tu bola v 50 - 60-tych rokoch tohto storočia traktorová stanica a časť múrov stála ešte v roku 1965.

Po odkrytí celého obvodu objektu sme zistili, že stavba má na západnej strane obdĺžnikový výklenok a na východnej pôvodný vchod. Tu sa našiel aj kamenný prah a za ním ďalší drevený, ktorý bol značne rozpadnutý. Do vnútorných kameňov vchodu boli zapustené ešte aj železné pánty pôvodných dverí.

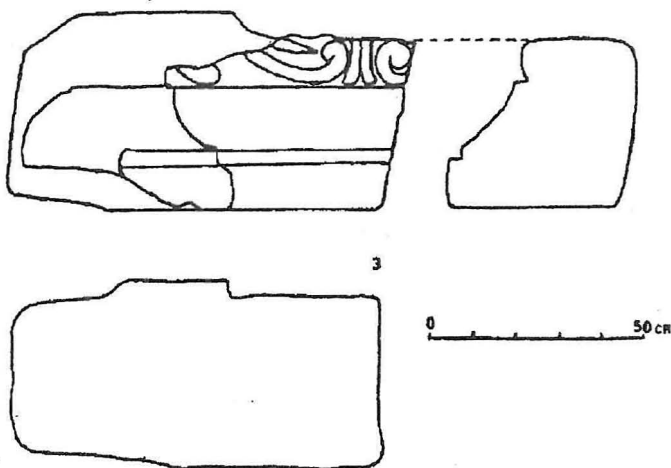
Pri postupnom odkrývaní vnútorného priestoru stavby sa našlo viacero podláh. Najmladšia pozostávala z drevených dosiek prekrytých vrstvou čiernej zeminy, zrejme pozostatok požiaru. Pod ňou, asi 20 cm hlbšie, sa objavila súvislá dlažba z pravidelných pieskovcových platní o hrúbke 2-3 cm a rozmeroch 38x38-43x43 cm. Dlažbu urobili veľmi kvalitne a pokrývala celý vnútorný priestor stavby, až na malý výklenok na západnej strane, kde bola zemina.

Vo vzdialenosti 1 m od vnútornej steny výklenku sme v priestore poškodenej dlažby urobili 150 cm dlhú a 80-100 cm širokú sondu, kde sme skúšali zistiť štruktúru podlažia. Objavili sme tu však nové prekvapujúce nálezy.

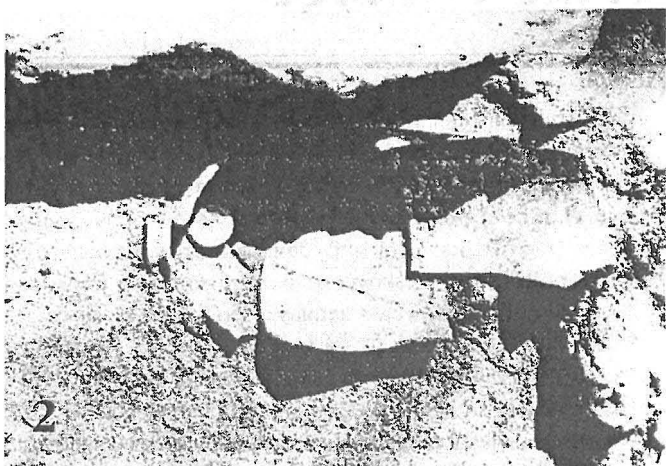
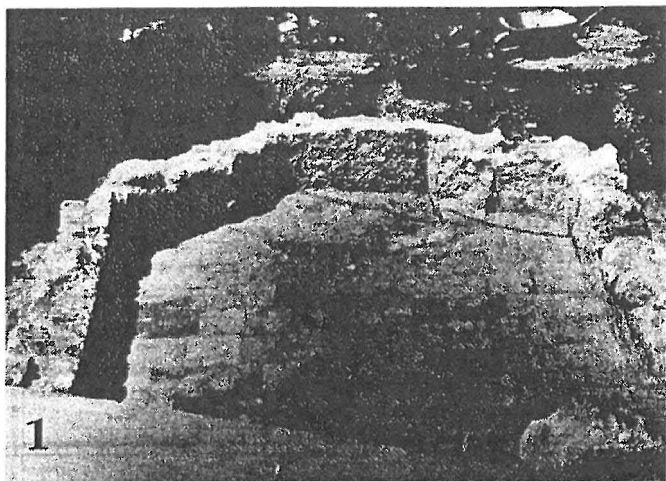
Hneď pod dlažbou sa objavila súvislá vrstva vápennej malty, do ktorej boli uložené pieskovcové dlaždice. Potom sa tu striedali 3 - 4 vrstvy tmavej a svetlej zeminy a pod nimi sa zistila iná dlažba urobená z veľkých pieskovcových plochých kameňov o dĺžke 50-70 cm, šírke 30-40 cm a hrúbke 8-10 cm. Táto druhá dlažba pokrýva zrejme tiež celý vnútorný priestor stavby, ale pretože sme nechceli narušiť dobre zachovalú hornú dlažbu, túto sme už na viacerých miestach neodkrývali. Rovnobežne so západným výklenkom sa tu našli aj v rade uložené pálené tehly, ktoré tvorili súvislý pás a ohraničovali zrejme oltárny priestor.

Medzi veľkými pieskovcovými platňami druhej dlažby sme objavili šikmo dolu položené dve väčšie nádoby, jednu svetlohnedej a druhú bielej farby. Menšia biela nádoba bola zasunutá do väčšej a v ich vnútornom priestore sa nachádzali

ďalšie drobné predmety. Dno malej sklenenej fľaštičky, črep nádoby glazovanej tmavofialovou polevou a drobné zvieracie kosti. Azda sú to obetiny uložené do tohto priestoru?

Kedže nádoby mali porušené steny a dlažba bola v mieste uloženia tiež poškodená, nemožno vylúčiť, že sa sem samotné nádoby, ale i predmety v nich dostali neskôr. Po rekonštrukcii obidvoch nádob sme zistili, že majú štíhly zvonovitý tvar s rovno

odrezanou a zosilnenou dolnou časťou bez dna. Väčšia nádoba sa zachovala celá a má úzke hrdlo so zosilneným a mierne von vyhnutým okrajom. V mieste maximálneho vydutia je výzdoba v podobe jednoduchej vlnovky a plytkých vodorovných rýh. Na bielej nádobe sa hrdlo nezachovalo, ale podľa jej tvaru a rovnakej úpravy spodnej časti je zrejme, že aj táto mala podobne formované hrdlo a ústie.

Bez ďalšieho podrobného štúdia dnes ťažko môžeme hovoriť o funkcii týchto nádob ako aj o ich presnejšom datovaní. Azda slúžili ako ochrana pri obetných daroch, ale je tiež možné, že ich účel nemusí súvisieť s nájdenou stavbou a mohli sa sem dostať po skončení pôvodnej funkcie stavby.

Akú stavbu sme to v Rajci vlastne našli? Podľa tvaru tohto objektu, jeho umiestnenia v blízkosti pôvodnej fary a v nevelkej vzdialenosti od farského kostola, môžeme azda vysloviť predpoklad, že tu ide tiež o sakrálny (cirkevný) objekt, azda kaplnku. Jej datovanie na základe doterajších nálezov je veľmi obtiažne, nakoľko všetky sa zdajú byť iba druhotne uložené do vnútorného priestoru stavby.

Zatiaľ jediným smerodajnejším náznakom datovania objektu je nález kamenného článku, ktorý sa objavil v zachovalom múre severného rohu stavby. Ide o pieskovcový kameň s výrazným plastickým reliéfom, ktorý pochádza z inej stavby, možno z kostola a predbežne ho môžeme datovať do 16. stor. Vieme, že farský kostol v Rajci pochádza zo 14. stor. a bol počas svojho trvania niekoľkokrát prestavovaný. Pri týchto prestavbách sa často menili aj okná, prípadne portály vchodov a tento kameň bol zrejme

súčasťou takéhoto okna alebo portálu.

Napriek tomu, že zatiaľ nevieme s istotou povedať viac o funkcii stavby, môžeme aspoň vysloviť predpoklad, že objekt vznikol azda koncom 16., možno začiatkom 17. stor. a mohol slúžiť cirkevným účelom. Nie je vylúčené, že na jeho stavbe sa podieľala miestna evanjelická cirkev a. v., ktorej v tomto období patrila nielen farský kostol, ale aj budova starej fary.

Bez podrobného štúdia písomných prameňov sa tento problém nebude dať doriešiť a zostane otvorenou otázkou nielen využitie stavby, ale aj jej presnejšie datovanie. Zatiaľ sa musíme uspokojiť iba s konštatovaním, že v Rajci za budovou pôvodnej fary sa nachádza mimoriadne zaujímavý pôdorys stavby, ktorá by sa mohla zachovať ako doklad pôvodnej zástavby územia mesta, ktorý obohatí jeho najstaršie dejiny.

Texty k obrázkom :

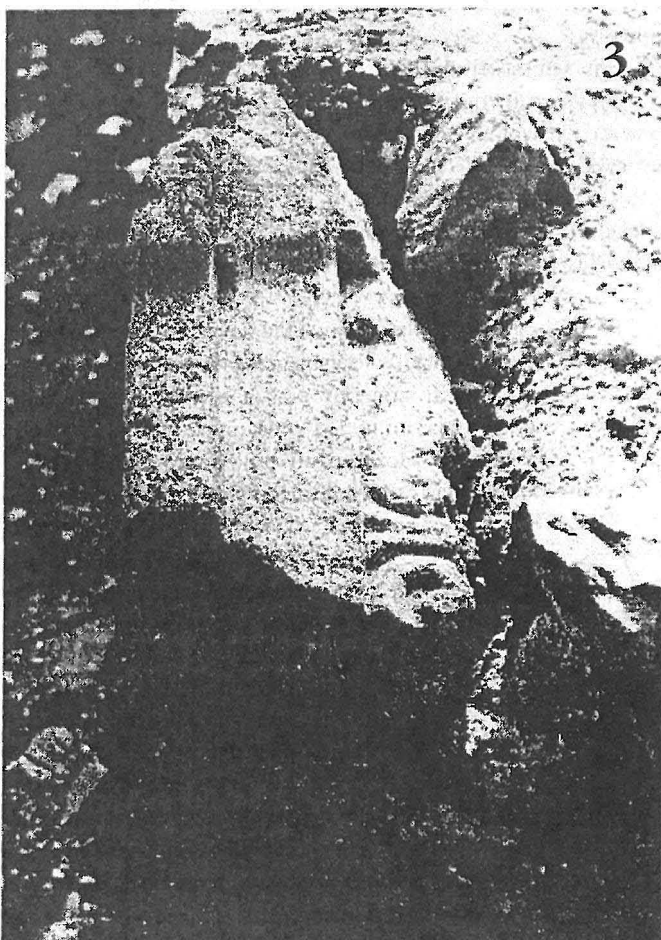
1. Celkový pohľad na odkrytú stavbu od V
2. Vzájomná pozícia nádob uložených pod úrovňou druhej dlažby - od S
3. Opracovaný kameň - ostenie okna - zamurovaný v severnom rohu stavby - od Z

Texty ku kresbám:

1. Nádoba zvonovitého tvaru svetlohnedej farby, zdobená vlnovkou a plytkými ryhami
2. Nádoba zvonovitého tvaru a bielej farby
3. Pohľad na výzdobu a profily opracovaného kameňa nájdeného v severnom rohu stavby

Autor fotografií: - Jozef Moravčík
 Autori kresieb: nádoby - Elena Kožanová
 kameň - Marek Moravčík

Mgr. Jozef Moravčík(1944), vyštudoval archeológiu na FFUK v Bratislave, pracovník Považského múzea v Žiline

Z HISTÓRIE VÝSKUMU RAJECKÉHO NÁREČIA / 3/.

Miloslav SMATANA

NÁREČIE RAJCA V ATLASE SLOVENSKEHO JAZYKA

Základná charakteristika a črty rajeckého nárečia zachytené vo výskumoch spred druhej svetovej vojny (predstavili sme ich v predchádzajúcich častiach nášho príspevku) sa potvrdili, upresnili a zviditeľnili v štvorzväzkovom reprezentatívnom projekte Atlas slovenského jazyka (vychádzal postupne od r.1968 do r. 1984, teda v priebehu šestnástich rokov).

Zhromažďovanie materiálu, vypracovanie a spresňovanie koncepcie tohto reprezentatívneho projektu slovenskej jazykovedy začalo už od r.1947, keď systematický výskum nárečí umožnila (organizačne aj finančne) vtedajšia správa Slovenskej akadémie vied a umení.

Atlas slovenského jazyka (ďalej aj ASJ) zobrazuje situáciu odlišných javov vo všetkých zložkách jazykovej nadstavby slovenských nárečí na súvislom historickom území Slovenska a podstatnou mierou prispieva k poznaniu a hlbšiemu rozboru otázky ich diferenciacie.

V jednotlivých zväzkoch ASJ sa na vyše 1400 mapách kartografickou metódou zobrazujú a komentujú na konkrétnych slovách geograficky diferencované hláskoslovné, morfológické, slovotvorné a lexikálne javy. Zozbieraný nárečový materiál má nezastupiteľnú dokumentárnu hodnotu - ukazuje historickú vývinovú kontinuitu jazyka a predstavuje aktuálny súdobý stav v slovenských nárečiach.

Každý zväzok ASJ má dve časti: časť mapovú a komentárovú. Na mapách je zobrazená zemepisná situácia jazykových javov; komentáre podávajú ku jednotlivým mapám spresňujúci a doplňujúci výklad, čím zvyšujú ich zobrazovaciu hodnotu.

Na príprave celkovej koncepcie sa podieľali najmä E.Paulíny a J.Štolc, ktorí tiež pripravili prvý *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. Výskum prebehol v r.1947 - 1951 za spolupráce 121 odborne školených explorátorov. Dotazník bol vyplnený prakticky vo všetkých slovenských obciach (2559 bodov) na súvislom jazykovom území. Informátormi boli pôvodní obyvatelia obce, ktorí istým spôsobom reprezentovali nárečovú normu v obci.

Výskumom sa zhromaždil bohatý materiál zachytávajúci všetky dôležité údaje z hláskoslovej a tvaroslovej diferencovanosti slovenských nárečí. Tento materiál tvoril východisko pre spracovanie prvých dvoch dielov ASJ.

V sieti skúmaných lokalít mal svoje miesto aj Rajec (ďalej Rj; v ASJ pod číslom 88), a tiež obce Rajeckej doliny (RD) Čičmany a Fačkov (ďalej Či, Fa). Výskum pre ASJ I.a II. tu prebehol v r.1950 a 1951, explorátormi boli P.Baláž, G.Horák a J.Krajňák.

Prvý zväzok ASJ (autorsky ho pripravil J.Štolc s kolektívom,

vyšiel v r. 1968) predstavil vokalicke a konsonantické odlišnosti nárečí na Slovensku.

Vo vokalickej rovine rajeckého nárečia (ďalej aj RN) výskum potvrdil výskyt *ä* za pôvodné nosové *e* alebo *e* vo výslovnosti staršej generácie, napr. *mäso, päsc, päc, mäd* a pod., zároveň s tvarmi *maso, pasc, pac, mad*, ktoré používa mladšia generácia. Vo Fa a Či sú podoby s *ä* častejšie (aj *žriebä, gäte, zarábät*). V ostatných prípadoch je situácia podobná stavu v západoslovenských nárečiach, napr. *dzesac, labnúc, hlädac, ščascie, (v) zac / (v) ziať* a pod.

Za pôvodné *a je *a* (*daleko, ukazovac*), *ia* (*žial*), príp. *ä* (*grajcár, ukázac, v Či grajcar*).

Reflexom za tvrdý a mäkký jer je prakticky na celom území RD jediná striednica *e*: *buben, mech* (= mach), *ven, veš, oves, deska, rež* (= raž), *len* (= lan) a pod. Predĺžené *é* je v prípade *děšc* a diftong *ie* v genitíve pl. žen. podst. m. *sviečiek, brušiek*, no *stovék, zábraděk*. Podobne aj v predložkách a predponách je preferované *e*: *ze sebu, ke mňe, ve dvore, ge koscelu* a pod.

Vkladnými hláskami je *e* (*vieter, sveker, kmoter, striebeniť*), *ie* (*reberko*) a *é* (*cebél*).

Za pôvodné *ort, *olt s cirkumflexovou intonáciou boli zaznamenané reflexy *a*, *o* napr. v tvaroch *rakita, rožeň, ríždzie, rásocha, lokec* a pod.

Potvrdilo sa, že kvantita nie je v Rj obmedzená rytmickým zákonom (*dávám, siacie, súdzia* a pod.).

Na konsonantickej rovine sú typické prípady *vľk, vľnam, pl'niť* a pod. a zmena slabičného *l* > *u* napr. v prípadoch *tustí, dužoba, stúp, žutí, bucha, suza, hubokí, šhubac* a pod. Potvrdili sa aj prípady znelostnej neutralizácie *v, f*: *bňeť, krť, fčera, (f)čela, fťáka* a pod.

Najvýraznejším znakom RN je prítomnosť asibilácie (zmena *t, d* > *c, dz*): *idzece, ceika* (ale *učitel*), *dzesac, cma, svadzba* (!), *na svece, ucierac, vicac* a pod. Aj v ASJ vidieť, že asibilácia na juh od Rj ustupuje a vo Fa a Či už prakticky nebola zaznamenaná.

V Atlase sú zaznamenané prípady zmien *k* < *ch* (*kcem* v Rj však *chcem*), *sukši, skovac* a pod. Skupiny *dl, dn* zostávajú zachované (*šidlo, brdlo, kradnúc*), zdvojené konsonanty sú len v prípadoch *oddich, occa, mlačí* (Rj), no *odich, oca, mlačí* (Či, Fa).

Druhý zväzok ASJ (autorsky ho dokončil J.Štolc) analyticky spracúva a kartograficky zobrazuje morfológiu (flexiu) nárečí, t.j. situáciu nárečových morfológických diferencovaných javov.

V ASJ II. sa okrem všeobecných západoslovenských tvaroslovných nárečových znakov zaznamenali aj niektoré špecifické prípady RN, z ktorých na ilustráciu uvádzame tvary

čerešeň, mrkef, dracef, výskyt starých tvarov lok. sg. žen. podst. m. typu *na ruce, noze, macose*, v Či dokonca aj *v oce, use*. Inštr. sg. žen. podst. m. je *ze ženu*, v nom. pl. muž. podst. m. sú prípady *richtária, zacovia/zaci, zajáce*.

V gen. pl. muž. podst. m. sú tvary *sinvoch, bratvoch*, lok. pl. je *stínoch, sluboch, mestoch* a inštr. pl. je *chlapoma, gazdoma*; v str. r. je forma *z dziefčencoma*.

V tvaroch prídavných mien je zaznamenaná podoba gen. sg. *predňiej*. Medzi zámennými podobami nachádzame tvary *bej* (= jej), *bu* (=ju), *voři, von, tentok, kerí, tebo, temu, kebo, čebo, se mnu, tebe/ci, teba/ca* a pod.

Popri číslovke *dvaja chlapi* je zaznamenaný aj výskyt *dva chlapi*; z ďalších sú uvedené formy *piaci chlapi*, pričom sa využíva aj forma *pac* v spojení s počítaným predmetom v gen. pl., napr. *pac chlapov/chlpuoch*. Zaujímavými sú aj podoby *piacích/pieci/pěci bratov, ze štíroma, s pacoma/piacimi koňoma* a pod.

Infinitívna prípona je v Rj -c (*kupovac, rozumec, kcec/chcec*), vo Fa a Či -f. V tvaroch imperatívu nachádzame podoby *buc/budz, choj/choc, pome/pojme, icce/chojce, place* a pod., avšak nie vždy s úplnou zdvojenou výslovnosťou.

Medzi slovesnými tvarmi sa vyskytujú málo časté podoby *mvobel, mvobla*, v juž. časti RD *roboľ, placol, strašol*. Zo zložených slovesných tvarov nie sú výnimkou staršie *volal bich*, resp. *bol bich volal*.

Zobrazenie slovtvorných a lexikálnych odlišností predstavujú ďalšie časti ASJ.

Autorom tretieho zväzku *Tvorenie slov* (komentárová časť vyšla v r. 1978 a mapová v r. 1981) je F. Buffa a štvrtý zväzok *Lexika* (vyšiel v r. 1984) autorsky pripravil A. Habovštiak.

Autori III. a IV. zväzku získali materiál pomocou nimi zostaveného špeciálneho dotazníka (*Dotazník pre výskum slovenských nárečí II.*), ktorý sa vyplňal v r. 1965 - 1970 na určenej sieti bodov (335 obcí). Informátormi boli v tomto prípade zväčša príslušníci najstaršej a strednej generácie, narodení pred prvou svetovou vojnou alebo tesne po nej. Boli to poväčšine roľníci a drobní remeselníci, ktorí poznali staršie pracovné postupy a terminológiu ľudových remesiel. Explorátormi boli interní pracovníci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, neskôr aj učitelia a poslucháči vysokých škôl.

Počas r. 1965 - 1970 sa zozbieral obsiahly cenný a kvalitný materiál, ktorý by sa už neskôr nedal získať.

Tretí zväzok ASJ je venovaný diferenciacii slovenských nárečí v oblasti tvorenia slov a nájdeme v ňom zozbieraný materiál zaradený podľa slovných druhov na vyše 400 analytických i syntetických mapách.

Medzi inými nájdeme v Rj a jeho okolí aj názvy osôb ako vykonávateľov činnosti (*mlacec, rubár, babroš, babraňa*), názvy vecí ako prostriedkov, nástrojov, zásahov alebo výsledkov deja (*omasta, česák, krma, sedaňa, päléné, úbrapki* a i.), deadjektívne

názvy (*ňebaňebník, závistník*) a pod. V jednotlivých prípadoch sa sledujú aj najčastejšie a najfrekventovanejšie sufixy. Na opisovanom území sú to napríklad pri obyvateľských menách to prípony *-an* (*Rajčan, Šujan, Dzurčan*), *-aňec* (*Čičmaňec*), príp. *-ec* (*Fačkovec, Zbyňovec*), mená manželiek bývajú zasa utvorené od mužského priezviska (al. živého mena) príponami *-ová, -ka*. Tento štylisticky neutrálny typ mien býva obyčajne menej využívaný ako expresívne tvary zakončené sufixom *-ka* (*-ačka, -ička, -áčka, -ovka*). Kolektívnym pomenovaním príslušníkov istej rodiny býva podoba utvorená od priezviska, príp. živého mena sufixami *-ovci, -oví* a často tiež sufixom *-ech*.

Tvorenie slov RN predstavené v atlasovom projekte zodpovedá v prevažnej väčšine jeho skutočnému stavu. Zdá sa však, že v niekoľkých prípadoch bol uprednostnený menej frekventovaný výraz alebo dokonca tvar, ktorého výskyt je v rajeckej oblasti málo pravdepodobný (napr. tvary *smarkoš, bielok - skôr bielko, nie kvetník, misočka* ale používanéjšie *téglik/kvecináč, misečka* a pod.). Tieto viac - menej výnimočné chyby mohli nastať už pri zápise (ovplyvnený informátor, explorátorov lapsus a pod.), príp. pri chybnom spracovaní materiálu.

Štvrtý diel ASJ obsahuje približne 560 slov na 431 mapách, ktoré sú (podobne ako príslušné komentáre) zaradené do 9 vecných okruhov: 1. Krajina, počasie, 2. Rastlinstvo, 3. Poľné a domáce zvieratá, 4. Poľnohospodárstvo, 5. Dom a jeho príslušenstvo, 6. Jedlá, nápoje a ich príprava, 7. Odev a obuv, 8. Dedina a spoločenský život a 9. Zdravoveda a človek. Metódou jazykového zemepisu je v tomto zväzku podaný obraz o lexikálne diferencovanej vrstve slov zo základného slovného fondu.

V rajeckej nárečovej oblasti nachádzame lexiku typickú nielen pre väčšiu časť západoslovenského nárečového územia (napr. *bracká, priekopa, mračno, žiblava, pažitka, pabolek, krlba, zažac, štricla* = podlhovastý bochník chleba a i.), pre hornotrenčianske nárečia (napr. *kaluž, hubi* = jedlé huby, *dživé bubí* = zlé, nejedlé huby, *smola* = živica, *priesada, babňiatka, krádzel/krdel* = črieda dobytky, *perina, kobár, škrobac zemiaki* a pod.), ale aj výrazy typické špeciálne pre oblasť RD, najmä v porovnaní so západoslovenskými nárečiami (*twoňa, klzac sa, barmanček* = rumanček pravý, *bez* = orgován, *kostrnka* = stopka na ovocí, *oblok, sovok* = obliečka a pod.).

Atlas zaznamenáva aj diferenciaciu lexiky v samotnej RD, a to jednak rajecké výrazy oproti výrazom z Fa a Či (napr. v Rj *dživí mak, koška, burina, mašica, stokláška* a pod., vo Fa a Či *stěpá ruža, šupka, prasňica, kmín* a i.), lexiku z Rj a Fa oproti lexike z Či (*šlakovac* - stopovať, *kalná* - mútna voda, *klisko* - šmiklavo, *borsuk* - jazvec, *dach* - strecha, *hambálek* - pánt, *grís* - krupica a i.) a tiež Rj a Či podoby v opozícii proti podobám z Fa (v Rj a Či *zachodzic, krupec, záňet, paradaika, poščipac/-t, pilní, bielčic, rošt, zásmáška* a pod., no vo Fa *zapadac, ľadovec, závej, rajčiak, pokúsac, súrni, mazac mreža, zápraška*).

Špeciálnymi rajeckými pomenovaniami (typické sú len pre Rj, príp. pre blízke okolie v porovnaní s celoslovenským kontextom) sú napr. *zákluč* (=zákruta), *bvost* (=bodliak), *kista/chista* (=klas), *špíglo* (=zrkadlo), *vokolica* (=vrkoč), *hnátka* a mnohé iné.

Atlas slovenského jazyka má nenahráditeľné miesto a obrovský význam pre poznanie slovenských nárečí. Zhromaždil množstvo jazykových/nárečových javov zo všetkých vrstiev jazykového plánu (okrem syntaxe), ktoré by neskôr nebolo možné zaznamenať. Dielo totiž zachytáva synchronny prierez nárečí v čase, keď sa ich vnútorná štruktúra začína vplyvom novej sociálnej skutočnosti meniť. A tak i profil rajeckého nárečia v ASJ ukazuje (v porovnaní so staršími výskumami) pravdepodobne začiatkové štádium postupného formovania "ideálnej", pôvodnej formy nárečia na jeho novšiu, formovanú podobu. V tomto zmysle pôsobí dielo inšpirujúco pri odhalení citlivých bodov v rajeckom nárečí (a určite nielen v ňom), t.j. tých jazykových javov, ktoré boli významnými systémovými prvkami jeho pôvodnej formy a ktoré prekonávajú istý dynamický vývin a posun na osi nespisovnosť/nárečie - hovorovosť/hovorená podoba jazyka - spisovnosť/spisovný jazyk.

V 50. a 60. rokoch sa v oblasti Rajca a Rajeckej doliny uskutočnilo aj viacero národopisne orientovaných výskumov

zameraných najmä na (už vtedy doznievajúce) remeselnícke tradície. Tieto výskumy okrem hodnotných etnografických poznatkov priniesli aj zaujímavý jazykový materiál z oblasti starej i novej remeselníckej terminológie. V ďalšej časti nášho príspevku sa preto lingvistickým pohľadom pozrieme na niekdajšiu slávu rajeckých remeselníkov a remesiel.

Použitá literatúra:

Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre, materiály. Spracoval kolektív pod vedením J.Štolca. 1.vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1968; II. Flexia. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre. Spracoval J.Štolc. 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1981; III. Tvorenie slov. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre, dotazníky, indexy. Spracoval F. Buffa. 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1978; IV. Lexika. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre, dotazníky, indexy. Spracoval A.Habovštiak. Bratislava, veda, vydavateľstvo SAV 1984.

PhDr. Miloslav Smatana (1959), pracovník Jazykovedného ústavu SAV v Bratislave.

ZAČIATKY DOBROVOLNÉHO HASIČSKÉHO ZBORU V RAJCI

Jana PEKAROVÁ

Dejiny hasičov v Rajci sú spracované na základe zachovaných zápisníc od r.1925. Z niektorých rokov sa však zápisnice nezachovali a údaje boli doplnené podľa výpovedí žijúcich občanov. Od roku 1935 do marca 1939 bola vedená Kronika Dobrovoľného hasičského zboru, ktorá sa zachovala do dnešných dní. Založil ju vtedajší tajomník Viliam Kohn na pamiatku ich desaťročného jestvovania. O histórii hasičstva v Rajci sa dozvedáme zo správy Viliama Kohna, ktorú predniesol na jubilejnom valnom zhromaždení 14.apríla 1935. Vyberáme z nej najzaujímavejšie časti:

"Začiatky hasičstva sú veľmi staré, ba mohli by sme povedať, že tak staré ako ľudstvo, lebo odkedy človek pozná oheň, odtedy bojuje s ním. Poznáme opis prvého požiaru so sv. písma zničenie Sodomy a Gomory. S hasičstvom sa už stretávame v rímskej ríši. Prvé hasičstvo bolo za doby cisára Augusta v r.732 v Ríme. To bolo prvé dobr. hasičstvo, ktoré pracovalo už so striekačkami, ktorých opisy sa nám nezachovali. Že nemáme hodnoverné dokumenty o vývoji protipožiarových opatrení je tiež v mnohých a mnohých prípadoch sám požiar na vine, ktorý nám zanechal len zvyšky vzácných pamiatok. Dalej je príčina že práve vtedy sa nevedeli o tak smutných udalostiach žiadne kroniky.

Aj naša obec Rajec má svoju hasičskú minulosť. Bobužial s tých časov nemáme žiadne soznamy. Svedkovia hasičskej tradície, dnes už patriaci do múzea, sú dve staré striekačky. Jedna je ručný výrobek z roku 1871 majstra

Jozefa Uhlárika. Železná konštrukcia, nádrž drevená na dva prúdy, bez hadíc, len s primontovanou cievou, voda sa musela do nej liať. Druhá, podobná, čiastočne drevená, čiastočne železná. Je len na jeden prúd. Táto bude pravdepodobne staršia, a rok výroby sa nedá ustáliť.

Najväčší požiar bol roku 1855 kedy údajne shorel celý Rajec, len i dnes najstaršia čiastka, smerom k Šuji zostala. Okolo r.1890-95 boli požiare na dennom poriadku. Ako pán dr.Pokorný, náš čestný člen tvrdí, príčina bola tá, že na stavbu nového domu dostal každý poborenc z censuálnych lesoch drevo zdarma. Akonáhle sa prestalo dávať drevo, prestaly i obne. Ešte jednu pamiatku máme, sú to vedra kožené, ktoré sa aj dnes nachádzajú v hasičskom skladišti.

Vývoj modernej hasičskej techniky vstupuje do našej obce v roku 1906, kedy sa kúpil výborný hydrofor. Zakúpením hydroforu pauzuje činnosť na hasičskom poli, až do roku 1924 na podzim, kedy tehďajší prednosta doch.kontr.úradu František Mibálik vzal si za úkol sriadiť v Rajci po prevrate prvý D.H.Sb.

Akvizícia ťažko ide, ale vzdor tomu podarí sa mu zohnať za dva týždne okolo 60 podpisov. Soznam tento podarilo sa zachovať. Bude to iste vzácny spis ku kronike nášeho sboru. Konečne 11-ho januára 1925 bolo zvolané valné shromáždenie, stanovy sboru schválené a nasledovný funkcionári zvolení:
veľ.Štefan Zafka, nv.Viktor Rybárik, taj.Viliam Kohn,

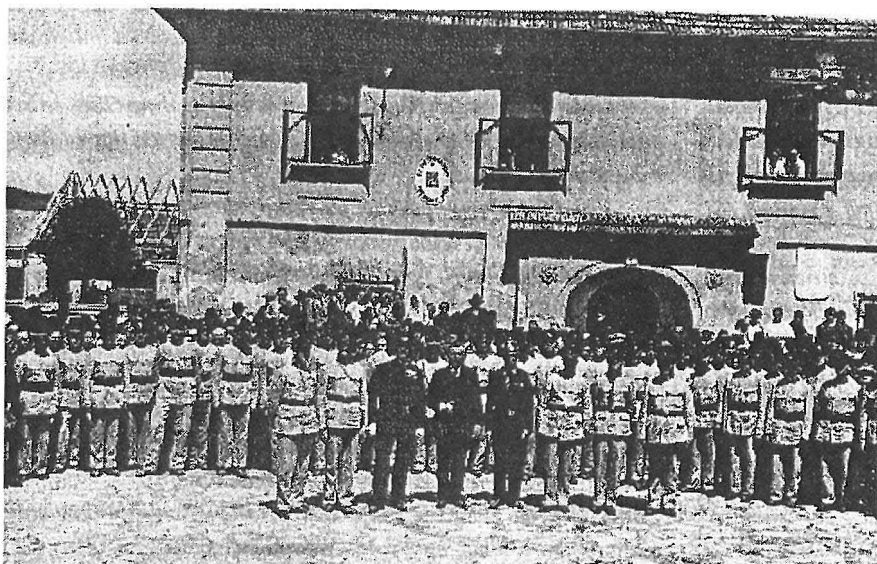
pokl. František Mibálík, Sb. lekár Dr. Pokorný, stroj. Št. Schmigutz, gazda Jakub Čerňanský, revisori Hrehor Maršala, Ondrej Kospér, Pavel Žilínčik.

Slub zložilo 37 hasičov 19. mája 1925 k rukám zem. vel. Vojtecha Nemaka.

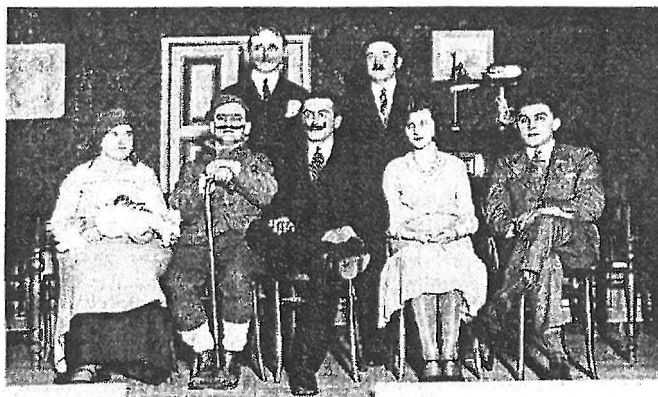
Práca bola veľmi ťažká. Žiadne finančné prostriedky, žiadného pochopenia ani u obce ani u obecnstva. Zebrali sme si žebračku palicu a našobrali sme čo sme potrebovali. Firmy ako: Súkenka Rajec 500 Kč., Spoločnosť 100 Kč., Slov. poisť. 200 Kč., Slov. Banka 100 Kč., Cenzuálna obec 6 000 Kč., Živ. úver. ústav 100 Kč., Slávia poisť. 200 Kč., Parná píla Raj. Tepl. 100 Kč., pomôhly nám s našej finančnej tiesni, lebo už tak bolo, že stroskotá každá práca. Ďalšej práci nám pomôhla obetavosť členstva, ktorí poskytli sboru požičku a veliteľstvo si rovnošatu samo zadováželo. Keď prišiel deň slubu mal sbor čiastočne vyzbrojených 30 hasičov. Keď vedenie sboru žobraním u cudzích firmách si aspoň tie najnutnejšie financie zadováželo, dalo sa do práce, aby si získalo dôveru u obecného predstavenstva a miestneho obyvateľstva. Cvičilo sa svedomite, prednášky sa držali, a vôbec každé verejné vystupovanie bolo dľa našich síl svedomite konané. Tak sa nám podarilo dostať od obce väčšej podpory, totiž od roku 1926 ročíte 1 000 Kč.

Prvá väčšia sborová udalosť je v roku 1929, kedy obec zakúpila za 60 tisíc mot. striekačku, hadice a odovzdala ju do opatery sboru. Od tohoto času máme temer toľko hadíc, že z rieky aspoň čiastočne ovládame obec počas požiaru. Súlad obecnstva, obce a sboru dá nám toľko odpahy a nádeje do budúcnosti, že r. 1932 veliteľstvo sa nebojí využiť príležitostnej kúpi veľkého rotačného štyrkolesového rebrika za 7 000 Kč., a jeden navyják dvojkolesový na 300 mtr. hadíc výrobek nášho brata Schmigutza v hodnote asi 650 Kč., ovšem na úver. Veľká to úloha v dnešnej fin. tiesni. Žiada sa subvencia od kraj. úradu pre výzbroj 16-20 tisíc, a dostane sa 2 tisíc korún. Brat vel. Schmigutz tieto peniaze sboru požičal a on ako n. vel. sbor skoro od jestvovania tech. viedol a od r. 1933 po služobnom vzdialení br. vel. Rybárika prevzal veliteľstvo a vedie ho do dnešného dňa. Rok 1934 doniesol do veliteľstva dvoch nových členov a síce predsedu vdp. dr. Františka Herodeka a p. not. Arm. Frieda.

Požiare boli od založenia u Jurickej roku 1925, Lednickej, Pekaru, veľký požiar bol r. 1928 kedy shorelo Horné Závodie a súčasne humno Dubravku - Zafku v Kostolnej ulici. Zimný požiar

Požiarňa jednotka v Rajci v r. 1920

Ferda šefom - divadelné predstavenie (1931)

Židek Lojsko, vnútorný u Altmana v r. 1932, nočný požiar Fraštia humno.

Spolkový život bol veľmi bohatý. Členovia sa venovali nielen zdokonaľovaniu techniky, ale aj seba. Zúčastňovali sa cvičení, príležitostných prednášok či tzv. samaritánskych kurzov. Členovia hasičského zboru nezasahovali len pri likvidácii požiarov v Rajci a okolitých obciach (veľký požiar vo Fačkove v r. 1937), ale venovali sa i strážnej službe najmä v období zatvy a pri veľkých spoločenských udalostiach. Pomáhali pri záchranných prácach nielen pri požiaroch, ale napr. i pri povodni na Hornom Závodí a pri Čerňanke.

V roku 1940 činnosť zboru ochabla. V Rajci a okolí v tomto roku nebol požiar, ale zbor poskytoval pomoc pri jarnej povodni, ktorá ohrozila niekoľko domov na Hornom Závodí.

V priebehu roku 1941 boli dva požiare. V Porubskej zhorela píla a v kine u Foltána sa zapálil film. V písomných záznamoch rajeckých hasičov potom nastáva medzera a z rokov 1942, 1943, 1944 niet záznamov. Až 26. augusta 1945 sa konalo riadne valné zhromaždenie, na ktorom boli prejednané nové stanovy a boli zvolení noví funkcionári.

V roku 1946 bola činnosť rajeckých hasičov už lepšia, hoci záznamy sú veľmi chudobné. S uzročením a podporou MNV a predstavenstva Cenzuálneho spolumajiteľstva sa rozhodli hasiči postaviť hasičskú vežu, hasičský dom a zadovážiť modernú motorovú striekačku. Hasičská zbrojnica sa začala stavať v roku 1952 a bola dostavaná v r. 1957.

Hasičské zbory boli v mestečkách a dedinách i nositeľmi kultúry a spoločenského života. Výnimkou nebol ani zbor v Rajci. Organizoval rôzne výlety, maškarné plesy, zúčastňoval sa miestnych i cirkevných osláv. Samozrejmosťou boli i divadelné predstavenia:

- v roku 1929 - Kocúrkovo
- 1930 - Jozefka z malej krčmičky
- 1931 - Ferda šefom
- 1932 - Legenda o čarodejných očiach
- Hasiči idú
- 1933 - Ó, tie ženy
- 1934 - Pokušenie pána prednostu
- 1935 - Kolónia zaľúbených
- 1936 - —
- 1937 - Život veselý, život vojenský
- 1938 - Slamená vdova
- 1940 - Posledný muž

Škoda, že záznamy v kronike končia pohnutým rokom 1939, určite by sme dnes vedeli o činnosti Dobrovoľného hasičského zboru oveľa viac a múzeum by malo v zbierkovom fonde ďaleko viac cenných dokumentov.

Použitá literatúra:

1. Kronika DHZ v Rajci
2. Kronika mesta Rajec, II. diel

Jana Pekarová (1975), pracovníčka MIC a Mestského múzea v Rajci, členka Rajeckej muzeálnej spoločnosti.

Cvičenie členov DHZ (30-te roky)

ZÁHRADY A PRÍLAHLÉ PLOCHY AKO ENTOMOLOGICKÁ LOKALITA

Radomír BLAŽEK

Príspevok je voľným pokračovaním článku¹⁾ a vychádza z hodnotenia krajiny z hľadiska genofondových lokalít a významných biotopov v rámci "Územného systému ekologickej stability" a ďalej z celoštátneho mapovania v rámci projektu "Genofond - systém ekologicky stabilných biotopov" riadeného Ústavom krajinnej ekológie SAV v Nitre.

Jednou z entomologicky zaujímavých lokalít katastra Rajec je komplex záhrad a časť za záhradami na úpätí východného svahu kóty 509.1 m. Začína sa školskou záhradou a parčíkom Domu vďaky, ktoré sú osadené ovocnými a inými nepôvodnými druhmi krovinatých porastov a stromov ako breza, lipa, topoľ, gaštan a iné. Lokalita prechádza farskou záhradou a plochou za domom smútku a pokračuje smerom na juh komplexom záhrad a príslušných plôch, z ktorých najzaujímavejšou je lesík o rozlohe asi 20 x 50 m, vybiehajúci do poľnohospodársky obrábanej pôdy, s umelo vysadeným porastom (červený smrek, vrbá, smrek, jaseň), na podloží návozu kameňa a zeminy. Návoz je badateľný až po odkrytí 20 - 30 cm zeminy. Lokalita prechádza na juhu do lokality turbínsky jarok, osadenej stredným krovinatým porastom s vysokým podielom vrby a topoľov vysokého veku. Celá lokalita je zo západnej strany ohraničená poľnohospodársky

využívanou plochou, osádaná striedavo monokultúrami obilovín a lucerky.

Lokalita je zaujímavá nielen po entomologickej stránke. Aj keď sa najbližší súvislý lesný porast nachádza smerom na západ vo vzdialenosti minimálne 1 km, často tu dochádza k výskytu plodníc húb *Suillus grevillei* Sing., *Armillariella mellea* Karst., *Agaricus campestris* L., *Pleurotus* a objavujú sa aj kolónie *Lyophyllum*.

Lokalita je pozoruhodná ojedinelým výskytom niektorých teplomilných druhov ako sú napríklad krasoň *Ovalisia dives* Guill., a pestrokrovce *Opilo mollis* L. a *Tillus elongatus* L., ale aj obvyčajnejších druhov, ako *Melasoma populi* L., *Calosoma sycophanta* L., májky *Meloe.*, *Oberea oculata* L.

Na záhradách sa stabilne nachádzajú veľké druhy bystrušiek rodu *Carabus* ako *C. scheidleri* Panz. v rôznych farebných aberáciách, *C. violaceus* L., *C. ullrichi* Germ., *C. granulatus* L. a najväčšia u nás žijúca takmer 5 centimetrová bystruška *C. coriaceus* L. Z iných čeľadí je možné nájsť *Byrrhus pilula* L., *Phausis splendidula* L., *Staphylinus erythropterus* L., *Lilioceris lili* Scop.

Entomologicky je najzaujímavejšia lokalita lesíka, pretože sa tu vyskytuje množstvo druhov čeľadi Carabidae, ako navzájom veľmi podobných druhov rodu *Abax*: *A. schüppeli* Pall., *A. parallelus* Dft., *A. ovalis* Dft., *A. carinatus* Dft., *A. ater* Vill., *Agonum assimile* Payk., *A. dorsalis* Pnt., *Pterostichus cupreus*, *P. vulgaris* L., *P. niger* Schall., viacero druhov čeľadi *Staphylinidae*, napr.: *Stenus biguttatus* L., *S. similis*, *S. bimaculatus*, *Paederus litoralis* Grav., *Oxyporus rufus* L. Z iných čeľadi býva prítomný *Thanatophylus rugosus* L., *Aphodius prodromus* Brahm., *Clivina fossor* L., *Panageus bipustulatus* Fab., *Lema melanopus* L., *L. cyanella* L. a *Melasoma tremulea* F.

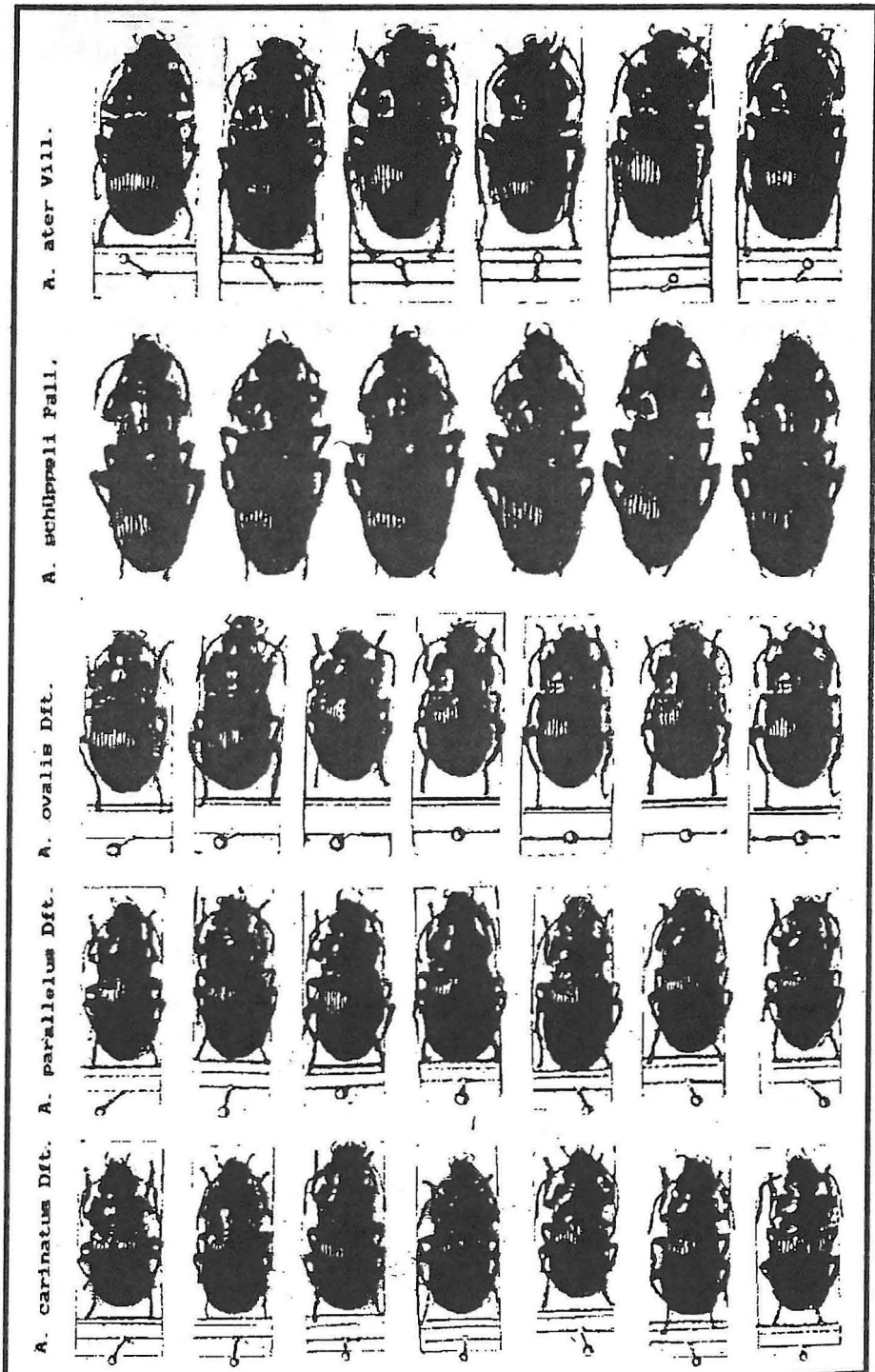
Za zmienku stojí aj nález 60 exemplárov drobných *Paederus fuscipes* na ploche cca 1 m² a 75 kusov potemníka *Bolitophagus reticulatus* L. v jedinom starom choroši na južnom cípe lokality - turbínskom jarku.

Okrem vytypovaných veľkých lokalít sa nachádza v katastri Rajec množstvo malých lokalít, prispievajúcich svojím významom k doplneniu znalosti o biodiverzite druhov. Bez špecifikácie presnej lokality sa tu vyskytujú niektoré kozmopolitné druhy, ktoré dokresľujú bohatosť fauny v katastri. Sú to napríklad *Leistus ferrugineus* L., *Badister bipustulatus* Fabr., *Harpalus ruficollis* Strm., *Calathus fuscipes* Goeze., *C. melanocephalus* L., *C. mollis* Mrsb., *Geotrupes vernalis* L., *G. stercorosus* Scriba, *Callidium violaceum* L., *Phymatodes testaceus* L., *Necroides littoralis* L., *Necrophorus vespilloides*, *Scaphidium quadrimaculatum*, *Bitoma crenata* Fabr. bežné druhy z čeľadi *Cantharidae*, *Oedemeridae*, *Mordellidae*, *Coccinellidae*, *Elatridae*, *Curculionidae*, *Histeridae* a iné.

Literatúra:

1. Blažek, R.: Entomologicky najhodnotnejšia dolina v katastri Rajec. Spravodaj mestského múzea Rajec, 2, 1995, č.1.

Ing. Radomír Blažek (1951) vyštudoval VUT FT Gottwaldov. Amatérsky sa už 30 rokov venuje chrobákum. Je členom Slovenskej entomologickej spoločnosti pri SAV Bratislava.

Ukážka chrobákov rodu *Abax* zo zbierky autora.

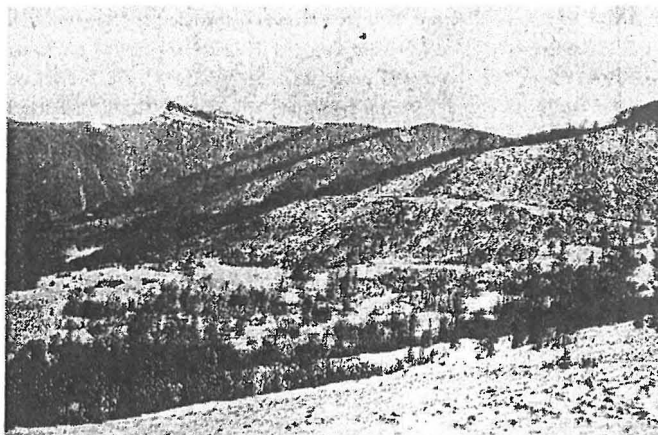
NOVÉ KATEGÓRIE CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ

Karol HULJAK

Nový zákon NR SR č.287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny uviedol do života nové kategórie chránených území. Zanikli pojmy ako "Štátna prírodná rezervácia", "Chránené nálezisko" či "Chránený prírodný výtvor". Zaviedli sa nové - "Prírodná rezervácia", v prípade zvlášť cenných území "Národná prírodná rezervácia", "Chránený areál" pre parky, arboreta a pod., "Prírodná pamiatka" pre geologické útvary, jaskyne, priepasti a vodopády a "Chránený strom" pre výnimočné stromy. Zachovali sa názvy "Chránená krajinná oblasť" a "Národný park".

Ako sa nová kategorizácia premietla v našom okolí si objasníme ďalej. Každý, kto sa v Rajeckej doline narodil alebo tu dlhšie žije má vo svojom vnútri zafixovaný charakteristický pohľad na veniec hôr vôkol. Zo západnej strany sú to Strážovské vrchy a z východu Lúčanská Malá Fatra, ktoré na juhu spája spona Fačkovského sedla. Celkom iste obstojí prirovnanie, že tieto hory sú ako náhrdelník okolo krku a na ňom sú ako perly najvzácnejšie kúsky prírody - naše chránené územia.

Za veľké perly možno považovať **Národné prírodné rezervácie Klak**, známy zub na južnom konci Malej Fatry, *Kozol*, tróniaci nad Medzihorskou dolinou a *Strážov*, ktorý kraľuje zas

NPR KLAK / 1352 m /

Strážovským vrchom. Nemali by sme vynechať ani Národnú prírodnú rezerváciu *Súľovské skaly*, i keď sú skryté za severozápadným obzorom - za Žibridom. Menšími perlami sú "len" **Prírodné rezervácie** *Smečné skaly* a floristicky veľmi zaujímavé *Šujské rašelinisko*.

Z ostatných kategórií chránených území je v blízkosti **Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy**, ktorá zaberá aj celé katastrálne územie Čičmian. Najbližším **Národným parkom** je *Národný park Malá Fatra*.

Ďalšími osobitne chránenými časťami prírody sú **Prírodné pamiatky** - tu si zaradíme *Poluvsiansku skalnú ihlu* a všetky známe vodopády, priepasti a jaskyne v okolí. Že neviete o nijakých? To nič. Vie sa o nich málo, ale sú napr. jaskyne v Porubskej doline, na Skalkách v Rajeckých Tepliciach či vo "Frivaldskej" doline pri Rajeckej Lesnej.

Nakoniec spomenieme **Chránené stromy**. Do tejto kategórie je v Rajeckej doline zaradených 11 stromov a ich skupín. Z najvzácnejších treba spomenúť najstaršie stromy v Žilinskom okrese vo svojich druhoch, ktorými sú v Ďurčinej lipa veľkolistá stará 400 - 500 rokov s obvodom kmeňa 630 cm a 300 rokov starý brest horský s obvodom kmeňa 425 cm, rastúci pri kaplnke na odbočke do Rajeckej Lesnej.

Keď budete prechádzať ktorýmkoľvek chráneným územím alebo postojíte v tieni chráneného stromu, vzdajte týmto klenotom tichú úctu a obdiv.

Chránená lipa v Ďurčinej

Karol Huljak (1956) vyštudoval VŠDS v Žiline, pracuje na oddelení ochrany prírody ObÚ ŽP Rajec, amatérsky sa zaoberá výskumom a ochranou chránených rastlín a živočíchov.

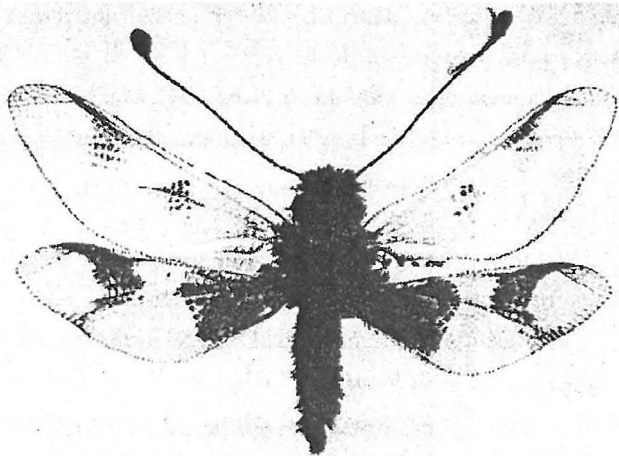
ASKALAFUS ŠKVRNITOKRÍDLY V RAJECKEJ DOLINE

Karol KRÍŽ, Ondrej ŠAUŠA

Rod *Ascalaphus* Fabricius, 1781 patrí do radu sieťokrídlovcov (Neuroptera) a čelade Askalafusovitých (Ascalaphidae). Čelaď je vo svetovom meradle zastúpená okolo 300 druhmi, ktoré sú zväčša pestro sfarbené. Vyznačujú sa najmä veľkou hlavou s výraznými očami a dlhými tykadlami, ktoré sú na konci zakončené zhrubnutou paličkou alebo terčikom. Celkovým vzhľadom pripomínajú pestro sfarbenú vážku.

Zo strednej Európy sa udávajú 3 druhy tejto čelade: *Ascalaphus macaronius* Scopoli, 1763, *Ascalaphus libelluloides* Schiffermuller, 1776 a *Ascalaphus longicornis* Linnaeus, 1758. Na Slovensku sa vyskytuje podľa dostupných údajov iba *A. macaronius*, v Českej republike vzácné aj *A. libelluloides*.

Ascalaphus škvritokrídly (*Ascalaphus macaronius* Scopoli, 1763), český Ploskoroh pestrý, sa vyskytuje od strednej, cez juhovýchodnú a východnú Európu až po Irán. U nás patrí medzi vzácné stepné druhy hmyzu s ostrovčekovitým rozšírením. Je viazaný na xeroterme lokality stepného až lesostepného charakteru, často s vápencovým podkladom. Jeho výskyt na Slovensku sa dá hodnotiť ako ohrozený.

ASKALAFUS ŠKVRNITOKRÍDLY

Dospelé jedince (imága) sa vyskytujú v júni a júli. Sú aktívne predovšetkým cez deň za slnečného svitu. Patria k dobrým a vytrvalým letcom, čo zistíme ak ich chceme uloviť. Lietajú pomerne rýchlo, ale pritom ladne. Hlavnú prácu pri lietaní vykonáva prvý pár krídel, pričom druhý pár slúži ako "padák". Vzhľadom na túto skutočnosť let askalafusa pripomína skôr častý vzostup a padanie, ako let v pravom zmysle slova. Počas letu chytajú imága i korisť, ktorou sú drobné druhy hmyzu.

Vzhľad Askalafusa škvritokrídleho pripomína na prvý pohľad žitočieru vážku. Telo je čierne, štíhle a chlpaté. Na hlave sú umiestnené dve veľké zložené oči. Tykadlá sú dlhé, čierne, tenké, na konci rozšírené do terčika. Krídla sú žito a

hnedočierno sfarbené, s časťami priesvitných plôch. Farba krídel nepochádza zo šupiniek ako u motýľov, ale pigmentovaná je už samotná membrána krídel. Celkový vzhľad tohto druhu vidíme aj na obrázku.

Samička po oplodnení kladie na rôzne druhy tráv belavé oválne a dosť veľké vajčeka v dvoch radoch. Po dvoch až troch týždňoch sa z vajčiek liahne plochá larva, ktorá je značne široká a podobná na larvu mravcoleva. Po stranách tela má nápadné bradavkovité výbežky. Nohy sú krátke, ale zato hryzadlá sú dlhé a mocné. Larvy sa pohybujú v tráve alebo pod machom, prípadne pod kameňmi, pričom lovia drobné článkonožce, ktorými sa živí. Dvakrát prezimujú a posledný instar (vývojové štádium) sa koncom jari alebo začiatkom leta zakuklí v kokóne, ktorý je pripevnený na vegetácii. Kokón býva pokrytý prachom a drobnými úlomkami rastlín. Štádium kukly trvá asi 3 týždne, po ktorých sa liahne dospelý jedinec.

Askalafus je vzácny stepný element našej fauny. Na Slovensku sa vyskytuje iba na niekoľkých miestach. Z tohto pohľadu je zaujímavý jeho nález v Rajeckej doline (Zbyňov, 24.VII.1978), ktorý patrí k najsevernejším lokalitám jeho areálu rozšírenia na našom území.

Najvýznamnejším ohrozením jeho existencie je zásah do jeho ekosystémov. Za dôležitú zásadu jeho ochrany sa považuje zachovanie a zveľaďovanie stepných spoločenstiev s dodržaním takeého režimu, aby ostal zachovalý stepný charakter týchto území (zabránenie zalesňovania týchto území, nadmerného spásania zvieratami, úletu agrochemikálií, ťažbe nerastných surovín a tiež "jarnému" vypaľovaniu stepných oblastí).

Použitá literatúra:

- Obenberger, J.: Entomologie IV. Praha, ČSAV 1958, s. 523-532.
 Ferienc, O.: Slovenské mená hmyzu. Bratislava, Veda 1975, s.132.
 Húrka, K. - Čepická, A.: Rozmnožování a vývoj hmyzu. Praha, SPN 1978, s. 98.
 Perina, P. - Čepická, A.: Kapesní atlas chráněných a ohrožených živočichů. Praha 1979, s. 72-73.
 Chudímová, Z.: Poznaj a chráň: Askalafus škvritokrídly. Příroda a spoločnosť, 1981, č. 3, s. 15.
 Novák, I. - Spitzer, K.: Ohrozený svět hmyzu. Praha, Academia 1982, s. 60-61.

MUDr. Karol Kríž (1959), amatérsky sa venuje entomológii, člen Slovenskej entomologickej spoločnosti.

RNDr. Ondrej Šauša (1958), absolvent Prír. FUK v Bratislave, člen Slovenskej entomologickej spoločnosti, v súčasnosti sa venuje predaju entomologických pomôcok.

RESUME

The fair in Rajec have a long tradition and they still take place every summer, together with popular marathon.

Evaluation of the functioning of the Town Museum and the museum company since its foundation till the present day.

The position and function of Rajec as a town in the era of feudalism.

The discovery of remarkable building or, better to say, remains of the building near the church of Rajec.

In continuation of researching the dialect in Rajec, Miloslav Smatana characterizes special properties and exceptions of the

dialect, referring to the Encyclopaedia of Slovak Language.

The History of Voluntary fire brigade in Rajec, its beginnings and functioning in the town.

Karol Huljak presents new categories of protected areas.

Continuing with entomology, *Ascalaphus macaronius* Scopoli is characterized as a very rare element of the fauna in Slovakia, occurring also in Rajec's valley.

The complex of gardens and adjoining areas is presented as a remarkable locality in Rajec from the entomological point of view.

1. strana obálky:

Sv. Florián - patrón hasičov - detail súsošia na námestí v Rajci

4. strana obálky:

Ukážka z listiny z r.1397 - prvá písomná zmienka o Rajci ako meste

Z VÝSTAVY FOTOGRAFIÍ "JARMOKY V RAJCI"

MALÁ GALÉRIA MESTSKÉHO MÚZEA

AUGUST - SEPTEMBER 1995

